

**ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА»**

Факультет суспільних і прикладних наук

Кафедра естрадно-вокального мистецтва

ЗАТВЕРДЖЕНО:

проректором з методичної роботи

 Ярослав ШТАНЬКО

“30” 08 2024 р.

СОЛЬНИЙ ЕСТРАДНИЙ СПІВ

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Галузь знань:	02 Культура та мистецтво
Спеціальність:	025 Музичне мистецтво
Освітньо-професійна програма:	Естрадний спів
Освітній рівень:	перший (бакалаврський)
Статус дисципліни:	обов'язкова
Мова викладання, навчання та оцінювання:	українська

РОЗРОБНИКИ:

викладач кафедри
естрадно-вокального мистецтва, доктор філософії

Ольга БОРИН

викладач кафедри
естрадно-вокального мистецтва

Олександра СТРУК

доцент кафедри
естрадно-вокального мистецтва,
кандидат мистецтвознавства

Олег ЧИГЕР

ЗАТВЕРДЖЕНО:

на засіданні кафедри естрадно-вокального мистецтва,
протокол №1 від «29» серпня 2024 р.
Завідувач кафедри

Наталія ТОЛОШНЯК

УЗГОДЖЕНО:
Гарант ОПШ

Наталія ТОЛОШНЯК

СХВАЛЕНО:

на засіданні Науково-методичної ради,
протокол № 1 від «30» серпня 2024 р.

e-mail	olha.v.boryn@ukd.edu.ua iryna.batiuk@ukd.edu.ua
Номер аудиторії чи кафедри	Кафедра естрадно-вокального мистецтва, ауд. 608
Посилання на сайт	https://ukd.edu.ua
Сторінка курсу в СДО	https://online.ukd.edu.ua/course/view.php?id=4069

ВСТУП

Анотація навчальної дисципліни. Головними в навчанні естрадного співу є професійне оволодіння голосовим апаратом, диханням та технічними навичками в комплексі з вокально-музичними і акторськими даними, які давали б змогу студентам усвідомлено розкривати драматургію творів; оволодіння індивідуальною манерою виконання естрадних пісень; розширення музичної і загальної культури студентів.

Метою викладання навчальної дисципліни «Сольний естрадний спів» є розвиток голосових і художньо-виконавських даних студентів та підготовку їх до естрадно-виконавської діяльності; формування культури співу в естрадній манері голосоутворення як основи співацької культури, яка забезпечує повноцінний розвиток голосотвірної системи людського організму, розвиває творчі здібності, природний талант та художній смак сукупно з фізичною і духовною сферою життєдіяльності (стимулює мислення, розумові здібності і емоції, формує інтелект та сценічно-виконавську культуру) виконавця.

Завдання дисципліни:

- сформувати стійкі вокально-технічні навички в нерозривній єдності технічної і творчої сфери діяльності;
- сформувати повний діапазон голосу для подолання регістрових переходів звучання голосу;
- опанувати основні вокальності (speech, фальцет, sob, nasalized twang, oral twang, опера, belt);
- складні види вокальної техніки (кантилену, філірування, вокальні мелізми і прикраси, йодль та ін.);
- розвинути рухливість голосу;
- розширити динамічний діапазон і засоби виразності;
- оволодіти основними знаннями і вміннями естрадно-вокального виконавства та застосовувати їх у виконавській діяльності і в майбутній педагогічній практиці.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен **знати**:

- будову голосового апарату та його можливості;
- характерні ознаки різних жанрів та напрямків естрадної музики;
- класифікацію голосів та специфіку педагогічної роботи з ними, а також вокалістами різного віку;
- особливості роботи в студії звукозапису та зі звукопідсилювальною апаратурою;

- основні характеристики сучасних українських та провідних світових вокальних методик.

У результаті вивчення дисципліни студент повинен **вміти**:

- керувати всіма функціями голосового апарату;
- володіти різними вокальностями, змінювати їх в різній послідовності;
- імпровізувати в задній тональності, застосовувати вокальні прийоми та прикраси, динамічні та емоційні відтінки;
- працювати з мікрофоном, моніторами, фонограмою, а також в студії звукозапису;
- самостійно підбирати репертуар відповідно до можливостей голосового апарату, враховуючи тематику концертної програми, вікові характеристики виконавця та його підготовку.

Компетентності та результати навчання, яких набувають здобувачі освіти внаслідок вивчення навчальної дисципліни (шифри та зміст компетентностей та програмних результатів навчання вказано відповідно до ОПІ «Естрадний спів», введеної в дію ЗВО «Університет Короля Данила» 01 вересня 2024 року).

Шифр та назва компетентності	Шифр та назва програмних результатів навчання
ЗК 2. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності. ЗК 9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями. ЗК 10. Здатність спілкуватися іноземною мовою. ЗК 12. Здатність працювати автономно. ЗК 13. Здатність виявляти ініціативу та підприємливість. ЗК 18. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності.	РН 1. Демонструвати артистизм, виконавську культуру та технічну майстерність володіння інструментом (голосом) на належному фаховому рівні під час виконавської (диригентської) діяльності. РН 5. Відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію. РН 8. Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками в процесі створення виконавських,

<p>СК 1. Здатність демонструвати достатньо високий рівень виконавської майстерності.</p> <p>СК 2. Здатність створювати та реалізовувати власні художні концепції у виконавській діяльності.</p> <p>СК 6. Здатність використовувати професійні знання та навички в процесі творчої діяльності.</p> <p>СК 9. Здатність розуміти основні шляхи інтерпретації художнього образу.</p> <p>СК 17. Здатність застосовувати традиційні і альтернативні інноваційні технології музикознавчої, виконавської, композиторської, диригентської, педагогічної діяльності.</p> <p>СК 18. Здатність свідомо поєднувати інновації з усталеними вітчизняними та світовими традиціями у виконавстві, музикознавстві та музичній педагогіці.</p>	<p>музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.</p> <p>РН 12. Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно- категоріальним апаратом.</p> <p>РН 14. Використовувати на професійному рівні методи та прийоми викладання гри на інструменті /вокалу /диригування /теорії, історії музики /композиції.</p>
---	--

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Курс	1, 2, 3, 4		
Семестр	1-8		
Кількість кредитів ЄКТС	20		
Аудиторні навчальні заняття		денна форма	заочна форма
	лекції	-	-
	семінари, практичні	224 год.	48 год.
Самостійна робота		376 год.	432 год.
Форма підсумкового контролю	Залік, залік, залік, екзамен		

Структурно-логічна схема вивчення навчальної дисципліни:

Пререквізити	Постреквізити
Сольний естрадний спів	Сольний естрадний спів

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Зміст практичних занять

Семестр I

Тема 1. *Будова голосового апарату: гортань її будова та функції (10 год.)*

Тема 2. *Гігієна голосу співака (4 год.)*

Тема 3. *Діапазон голосу та робота над його розширенням без шкоди на голосові складки (14 год.)*

Семестр II

Тема 4. *Вокальна техніка Speech, особливості звучання та основні характеристики (14 год.)*

Тема 5. *Робота над діапазоном у вокальності Speech (14год.)*

Семестр III

Тема 6. *Вокальність Фальцет, особливості звучання та основні характеристики (14год.)*

Тема 7. *Робота над діапазоном у вокальності Фальцет (14год.)*

Семестр IV

Тема 8. *Вокальність Belt, особливості звучання та основні характеристики (14год.)*

Тема 9. *Робота над діапазоном у вокальності Belt (14 год.)*

Семестр V

Тема 10. *Вокальність Twang, особливості звучання та основні характеристики (14 год.)*

Тема 11. *Робота над діапазоном у вокальності Twang (14 год.)*

Семестр VI

Тема 12. *Технічні вокальні прийоми та прикраси, їхні види та способи застосування (14 год.)*

Тема 13. *Джазовий стандарт та його основні елементи (14 год.)*

Семестр VII

Тема 14. *Основні характеристики та особливості вокальних партій з мюзиклу (28 год.)*

Семестр VIII

Тема 15. *Повторення вивченого. Підготовка до випускного концертного виступу. Засоби сценічної виразності (28 год.)*

Розподіл годин, виділених на вивчення дисципліни «Методика викладання естрадного співу»

Найменування видів робіт	Розподіл годин	
	денна форма	заочна форма
Самостійна робота, год, у т.ч.:	96 год.	432 год.
Опрацювання матеріалу, викладеного на лекціях	-	
Підготовка до практичних занять та контрольних заходів	20 год.	80 год.
Підготовка звітів з практичних робіт	-	
Підготовка до поточного контролю	20 год.	80 год.
Опрацювання матеріалу, винесеного на самостійне вивчення	56 год.	272 год.

1) щодо системи поточного і підсумкового контролю

Організація поточного та підсумкового семестрового контролю знань студентів, проведення практик та атестації, переведення показників академічної успішності за 100-бальною шкалою в систему оцінок за національною шкалою здійснюється згідно з “Положенням про систему поточного і підсумкового контролю, оцінювання знань та визначення рейтингу здобувачів освіти”. Ознайомитись з документом можна за [покликанням](#).

2) щодо оскарження результатів контрольних заходів

Здобувачі вищої освіти мають право на оскарження оцінки з дисципліни отриманої під час контрольних заходів. Апеляція здійснюється відповідно до «Положення про політику та врегулювання конфліктних ситуацій». Ознайомитись з документом можна за [покликанням](#).

3) щодо відпрацювання пропущених занять

Згідно “Положення про організацію освітнього процесу” здобувач допускається до семестрового контролю з конкретної навчальної дисципліни (семестрового екзамену, диференційованого заліку), якщо він виконав усі види робіт, передбачені на семестр навчальним планом та силябусом/робочою програмою навчальної дисципліни, підтвердив опанування на мінімальному рівні результатів навчання (отримав ≥ 35 бали), відпрацював визначені індивідуальним навчальним планом всі лекційні, практичні, семінарські та лабораторні заняття, на яких він був відсутній. Ознайомитись з документом можна за [покликанням](#).

4) щодо дотримання академічної доброчесності

“Положення про академічну доброчесність” закріплює моральні принципи, норми та правила етичної поведінки, позитивного, сприятливого, доброчесного освітнього і наукового середовища, професійної діяльності та професійного спілкування спільноти Університету,

викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання. Ознайомитись з документом можна за [посиланням](#).

5) щодо використання штучного інтелекту

“Положення про академічну доброчесність” визначає політику щодо використання технічних засобів на основі штучного інтелекту в освітньому процесі. Ознайомитись з документом можна за [посиланням](#).

6) щодо використання технічних засобів в аудиторії та правила комунікації

Використання мобільних телефонів, планшетів та інших гаджетів під час лекційних та практичних занять дозволяється виключно у навчальних цілях (для уточнення певних даних, перевірки правопису, отримання довідкової інформації тощо). На гаджетах повинен бути активований режим «без звуку» до початку заняття. Під час занять заборонено надсилання текстових повідомлень, прослуховування музики, перевірка електронної пошти, соціальних мереж тощо. Під час виконання заходів контролю використання гаджетів заборонено (за винятком, коли це передбачено умовами його проведення). У разі порушення цієї заборони результат анулюється без права перескладання.

Комунікація відбувається через електронну пошту і сторінку дисципліни в Moodle.

7) щодо зарахування результатів навчання, здобутих шляхом формальної/інформальної освіти

Процедури визнання результатів навчання, здобутих шляхом формальної/інформальної освіти визначаються «Положенням про порядок визнання результатів навчання, здобутих шляхом неформальної та / або інформальної освіти». Ознайомитись з документом можна за [посиланням](#).

МЕТОДИ НАВЧАННЯ

При вивченні дисципліни застосовується комплекс методів для організації навчання студентів з метою розвитку їх логічного та абстрактного мислення, творчих здібностей, підвищення мотивації до навчання та формування особистості майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтва.

Програмний результат навчання	Метод навчання	Метод оцінювання
--------------------------------------	-----------------------	-------------------------

РН 1. Демонструвати артистизм, виконавську культуру та технічну майстерність володіння інструментом (голосом) на належному фаховому рівні під час виконавської (диригентської) діяльності.	Пояснення, ілюстрування, демонстрування, комп'ютерні і мультимедійні методи, вправи. Аналітичний, синтетичний метод.	Поточний контроль Залік, екзамен
РН 5. Відтворювати драматургічну концепцію музичного твору, створювати його художню інтерпретацію.	Розповідь, пояснення, бесіда, демонстрування. Дедуктивний, аналітичний, синтетичний метод. Метод порівняння та узагальнення.	Поточний контроль Залік, екзамен
РН 8. Демонструвати володіння музично-аналітичними навичками в процесі створення виконавських, музикознавчих та педагогічних інтерпретацій.	Розповідь, пояснення, бесіда, демонстрування. Дедуктивний, аналітичний, синтетичний метод. Метод порівняння та узагальнення.	Поточний контроль
РН 12. Володіти термінологією музичного мистецтва, його понятійно-категоріальним апаратом.	Пояснення, бесіда, комп'ютерні і мультимедійні методи, вправи. Дедуктивний, аналітичний, синтетичний метод.	Поточний контроль
РН 14. Використовувати на професійному рівні методи та прийоми викладання гри на інструменті /вокалу /диригування /теорії, історії музики /композиції.	Пояснення, бесіда, ілюстрування, демонстрування, комп'ютерні і мультимедійні методи, вправи. Метод порівняння та узагальнення.	Поточний контроль

ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Вид	Зміст	% від	Бал
-----	-------	-------	-----

		загальної оцінки	min	max
Поточні контрольні заходи	всього	60	35	60
Підсумкові контрольні заходи	екзамен	40	24	40
Всього:	-	100	60	100

Процедура проведення контрольних заходів, а саме поточного контролю знань протягом семестру та підсумкового семестрового контролю, регулюється «Положенням про систему поточного та підсумкового контролю оцінювання знань та визначення рейтингу студентів».

Фіксація **поточного** контролю здійснюється в “Електронному журналі обліку успішності академічної групи” на підставі чотирибальної шкали - “2”; “3”; “4”; “5”. У разі відсутності студента на занятті виставляється “н”. За результатами поточного контролю у Журналі, автоматично визначається підсумкова оцінка, здійснюється підрахунок пропущених занять.

Усі пропущені заняття, а також негативні оцінки студенти зобов'язані відпрацювати впродовж трьох наступних тижнів. У випадку недотримання цієї норми, замість “н” в журналі буде виставлено “0” (нуль балів), без права перездачі. Відпрацьоване лекційне заняття в електронному журналі позначається літерою «в».

Оцінки повинні відповідати таким критеріям:

«відмінно» – здобувач володіє необхідними знаннями та навиками, вміє застосувати їх у виконавській практиці; демонструє високий рівень вокально виконавської майстерності в поєднанні з артистичністю та пластикою сценічного руху та емоційною передачею; відповідально підходить до виконання поставлених завдань, творчо та креативно мислить; проявляє активність, ініціативність та самостійність;

«добре» – здобувач володіє необхідними знаннями та навиками, вміє застосувати їх у виконавській практиці; демонструє високий рівень вокально виконавської майстерності в поєднанні з артистичністю, пластикою сценічного руху та емоційною передачею; інколи допускається несуттєвих помилок, проте може їх виправити лише з допомогою педагога; відповідально підходить до виконання поставлених завдань, творчо та креативно мислить;

«задовільно» – здобувач на достатньому рівні володіє необхідними знаннями та навиками, частково вміє застосувати їх у виконавській практиці; демонструє задовільний рівень вокально виконавської майстерності в поєднанні з артистичністю, пластикою сценічного руху та емоційною передачею; інколи

допускається помилок, проте може їх виправити лише з допомогою педагога; відповідально підходить до виконання поставлених завдань;

«незадовільно» – здобувач на недостатньому рівні володіє необхідними знаннями та навиками, частково вміє застосувати їх у виконавській практиці; демонструє незадовільний рівень вокально виконавської майстерності в поєднанні з артистичністю, пластикою сценічного руху та емоційною передачею; часто допускається помилок; не підходить відповідально до виконання поставлених завдань.

До підсумкового контролю допускаються студенти які за результатами поточного контролю отримали не менше 35 балів. Усі студенти, що отримали 34 балів і менше, не допускаються до складання підсумкового контролю і на підставі укладання додаткового договору, здійснюють повторне вивчення дисципліни впродовж наступного навчального семестру. За результатами підсумкового контролю (диференційований залік/екзамен) студент може отримати 40 балів. Студенти, які під час підсумкового контролю отримали 24 бали і менше, вважаються такими, що не здали екзамен/диференційований залік і повинні йти на перездачу.

Загальна семестрова оцінка з дисципліни, яка виставляється в екзаменаційних відомостях оцінюється в балах (згідно з **Шкалою оцінювання знань за ЄКТС**) і є сумою балів отриманих під час поточного та підсумкового контролю.

Шкала оцінювання знань за ЄКТС:

Оцінка за національною шкалою	Рівень досягнень, %	Шкала ECTS
Національна диференційована шкала		
Відмінно	90 – 100	A
Добре	83 – 89	B
	75 – 82	C
Задовільно	67 – 74	D
	60 – 66	E
Незадовільно	35 – 59	FX
	0 – 34	F
Національна недиференційована шкала		
Зараховано	60 – 100	-
Не зараховано	0 – 59	-

Студенти, які не з'явилися на екзамени без поважних причин, вважаються такими, що одержали незадовільну оцінку.

ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ

Стаціонар

I семестр

1. Вокаліз
2. Акапельна пісня (українською мовою)
3. Пісня під фонограму або музичний супровід (українською мовою)

II семестр

1. Вокаліз
2. Акапельна пісня (українською мовою)
3. Пісня під фонограму або музичний супровід (українською мовою або іноземна)

III семестр

1. Вокаліз
2. Акапельна пісня (українською мовою)
3. Український хіт

IV семестр

1. Вокаліз
2. Акапельна пісня (українською мовою)
3. Світовий хіт (іноземна)

V семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Український хіт
3. Пісня з кінофільму або світовий хіт (іноземна)

VI семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Джазовий стандарт

VII семестр

1. Пісня з мюзиклу
2. Підготовка репертуару на публічну демонстрацію кваліфікаційної роботи (концертний виступ)

VIII семестр

Підготовка репертуару на публічну демонстрацію кваліфікаційної роботи (концертний виступ):

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Класична українська естрадна пісня
3. Сучасна українська естрадна пісня
4. Світовий хіт (іноземна)
5. Пісня з мюзиклу
6. Джазовий стандарт
7. Патріотична пісня
8. Пісня в дуеті або тріо

Заочна форма

I семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Пісня під фонограму або музичний супровід (українською мовою)

II семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Пісня під фонограму або музичний супровід (українською мовою або іноземна)

III семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Український хіт

IV семестр

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Світовий хіт (іноземна)

V семестр

1. Український хіт

2. Пісня з кінофільму або світовий хіт (іноземна)

VI семестр

1. Джазовий стандарт

VII семестр

1. Пісня з мюзиклу
2. Підготовка репертуару на публічну демонстрацію кваліфікаційної роботи (концертний виступ)

VIII семестр

Підготовка репертуару на публічну демонстрацію кваліфікаційної роботи (концертний виступ):

1. Акапельна пісня (українською мовою)
2. Класична українська естрадна пісня
3. Сучасна українська естрадна пісня
4. Світовий хіт (іноземна)
5. Пісня з мюзиклу

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів): підруч. Київ: ЗАТ «Віпол», 2007. 174 с.
2. Гавацко Е. П. Формування вокальних навичок у вихованців студії естрадного співу: науково-методичний посібник. Ужгород, 2017. 65 с.
3. Голос людини та вокальна робота з ним: монографія / [Г. Є. Стасько, О. Д. Шуляр, М. Ю. Сливоцький та ін.]. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. 336 с.
4. Дрожжина Н. В. Вокальне мистецтво естради: історія, теорія, практика: навчальний підручник для здобувачів ступеня магістра закладів вищої освіти культури і мистецтв III–IV рівнів акредитації зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво» спеціалізації «Музичне мистецтво естради». Харків: Видавництво «Естет Принт», 2019. 336 с.
5. Фоломєєва Н. А. Виконавська майстерність естрадного співака: навч-метод. посіб. Суми, 2021. 169 с.

Додаткова література

6. Баранова О. М. Виховання та розвиток вокально-технічних навичок: методичні рекомендації з нормативної навчальної дисципліни «Постановка голосу» для студентів навчальних закладів культури і мистецтв I–II рівнів акредитації. Херсон: Державний методичний центр навчальних закладів культури і мистецтв України, 2016. 21 с.
7. Бобул І. В. Жанрові форми та стильові конотації вокально-естрадного виконавства в музичній культурі України кінця ХХ – початку ХХІ століття: дис... канд. мист.: 26.00.01 / НАКККіМ. Київ, 2018. 219 с.
8. Бойчук А. Естрадне мистецтво співу у виклику сьогодення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 25. С. 39–43.
9. Борин О. В. Музичні твори європейських авторів у вокальному репертуарі дітей (на прикладі учасників першого сезону шоу «Голос. Діти» – Україна). *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. Люблін: фундація «Інститут зі справ публічної адміністрації», 2022. № 1 (45). С. 47–53.
10. Борин О. В. Музично-естетичне виховання обдарованих дітей в закладах позашкільної освіти. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 36. С. 160–163.
11. Красовська Л. О. Про пластику та постановку номера естрадного співака. *Культура України*. Харків: ХДАК, 2018. Вип. 61. С. 149–156.
12. Курганова Я. О. Естрадно-вокальне виконавство та освітня система в сучасному Харкові. *Культура України. Серія: Мистецтвознавство*. 2016. Вип. 54. С. 76–86.
13. Регеша Н. Л., Тринько О. І., Ковмір Н. В. Роль та значення культурно-мистецьких проектів для розвитку естрадного вокалу. *Молодий вчений*. 2017. № 8 (48). С. 76–79.
14. Рось З. П. Особливості роботи з розвитку вокально-виконавської техніки естрадно-джазових співаків: навчальний посібник з методичними рекомендаціями. Івано-Франківськ: «СІМІК», 2019. 66 с.
15. Садовенко С. М. Творчий діалог та перехресні взаємовпливи у співпраці естрадного артиста вокаліста і звукорежисера/саунд-дизайнера в сучасних умовах соціокультурної реальності. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. Вип. 37. Київ: ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 234–241.

Електронні інформаційні ресурси

16. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: <http://nbuv.gov.ua/>
17. Вікіпедія – відкрита інтернет-енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org>
18. Розділ «Навчальні посібники» Нотного архіву Бориса Тараканова. URL: <http://notes.tarakanov.net/study.htm>
19. Цифрова бібліотека України. URL: www.elib.org.ua
20. Сайт Книжкової палати України. URL: www.ukrbook.net